

АНОТАЦІЯ

Бачун Л. І. Ономастикон української прози про національно-визвольний рух першої половини ХХ ст. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі гуманітарних наук зі спеціальності 035 Філологія. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2021.

Дисертаційну розвідку присвячено аналізу пропріативних назв у творах про національно-визвольний рух першої половини ХХ століття через цілісний зв'язок із соціокультурними чинниками впливу на формування варіантів онімів. Установлено кількісні і структурні ознаки власних назв, виявлено їхні асоціативно зумовлені значеннєві нашарування та мотиваційні передумови функціонального навантаження. Джерельна база дисертації охоплює художні твори і спогади про національно-визвольний рух України першої половини ХХ століття, що діляться на два хронологічних періоди: 1917–1921 і 1942–1954 рр.

Визначено нормативну основу використання різних термінологічних одиниць для позначення функціонування онімів у текстах художніх творів; висвітлено синонімічну варіативність позиціонування термінів вітчизняними й зарубіжними науковцями, їхні погляди на це явище. Установлено значеннєво-функціональні особливості використання оніма в текстах художніх творів та його позатекстові зв'язки й семантичні нашарування. Висвітлено історичні передумови появи й розвитку таких мовознавчих наук, як соціолінгвістика і соціономастика, що досліджують функціонування власної назви цілісно із впливами на неї чинників суспільного характеру.

Схарактеризовано місце конотонімії в історичній і мовознавчій науковій парадигмі, хронологію досліджень об'єкта конотонімії в українській і зарубіжній науці, значення конотонімів у загальній онімній системі тексту та його сприйняття реципієнтом.

Установлено термінологічну диференціацію між смисловими поняттями псевдоніма і псевда, що позначають назви історичних осіб, і літературно-художніх антропонімів у текстах аналізованих творів задля приховування справжнього імені. Аналіз показав кількісну і структурну варіативність псевдонімних назв і псевд, їхню чисельну повторюваність в аналізованих текстах і відповідність реальних назв-денотатів (персонажів), що безпосередньо брали участь у визвольних змаганнях 1917–1921 і 1942–1954 років. Історично зумовлені антропоніми поділені згідно з ідеологічними і хронологічними чинниками, що підтверджують власне правдивість зображуваних письменниками подій. Мотиваційно автори аналізованих творів використовують назви історичних осіб для підтвердження фактів і подій та для порівняння персонажів аналізованих творів із зовнішніми особливостями вигляду певних державних діячів.

Виявлено конотативні, мотиваційні і кількісні категорії використання письменниками інформаційно-оцінних літературно-художніх антропонімів, діяльність денотатів яких була пов'язана з культурними і богословськими напрямками. Визначено, що найбільш уживаним інформаційно-оцінним літературно-художнім антропонімом є ім'я українського поета Тараса Шевченка.

Проаналізовано структурні особливості назв імен персонажів, кількісну різницю у використанні таких мовних одиниць у творах про два історичних періоди (1917–1921 і 1942–1954 років). Схарактеризовано функціонування прізвищ літературно-художніх антропонімів афіксального й семантичного способу творення, їхні кількісні і структурні ознаки. Завдяки суфіксальним формантам *-єв-*, *-ов-*, *-ин-*, *-ів-*, *-їв-* та флексії *-а* зафіксовано факт побутування соціально вмотивованих антропонімів, що мають у складі посесивний антропонім або присвійну семантику належності до роду. Використання соціально зумовлених літературно-художніх антропонімів відображає вплив соціуму на формування антропонімів і підтверджує нерозривний зв'язок антропонімів та суспільних стандартів.

Побутування апелятивів, що позначають родинні відносини чи соціальний статус літературно-художніх антропонімів у текстах творів про визвольний рух 1917–1921 і 1942–1954 рр., підтверджує пріоритетність громадсько-орієнтованих маркерів. Використання апелятивів чи характеризувальних прикметників для позначення вікової категорії персонажа є кількісно вищим в аналізованих художніх текстах, аніж у творах-спогадах, що пояснює детальнішу сконцентрованість перших на історичних фактах і подіях.

Установлено, що найбільш уживаними апелятивами, які автори аналізованих творів використовували для номінації назв професій персонажів, є варіативні назви для позначення діяльності священнослужителів, учителів і лікарів. Функціонування апелятивної лексики для ідентифікації професійної діяльності персонажів у творах про національно-визвольний рух підтверджує важливість суспільно-орієнтованої діяльнісної реалізації осіб.

Схарактеризовано мотиваційні передумови присвоєння назв-прізвищ персонажам аналізованих творів та висвітлено їхню кількісну і семантичну співвіднесеність. Вплив соціальних чинників на життя персонажів детермінує функціонування в аналізованих текстах обох періодів (1917–1921 і 1942–1954 рр.) практично однакової кількості прізвищ. Установлено, що використання багатокomпонентних назв-прізвищ у творах про визвольний рух 1917–1921 років із збереженням первинного найменування персонажа та власне лексеми *прізвисько* підтверджує соціальний характер утворення онімних конструкцій. Семантичну зумовленість прізвищ у творах про визвольний рух 1917–1921 років визначають назви, надані за видимі зовнішні ознаки персонажа; звичку, діяльність або родинні стосунки; назви-прізвиська, що функціонують у творах про повстанський рух 1942–1954 років мотивуються утворенням через звичну поведінкову модель або діяльність особи, яскраво виражені риси характеру або зовнішні ознаки особи, прізвиська, які повністю заміняють ім'я та прізвище без очевидної

мотивації. У текстах творів про визвольний рух України першої половини ХХ століття встановлено функціонування трьох категорій назв-андронімів згідно з моделями способу творення та їхньої мотиваційної зумовленості: модель із формантом *-их(a)*, формантом *-к(a)*, формантом *-ов(a)*.

Виявлено, що сакральні назви займають чільне місце в антропосистемі текстів творів про національно-визвольний рух першої половини ХХ століття. З'ясовано кількісні показники функціонування однокомпонентного варіанту назви *Бог*. Семантичним ядром сакрального начала в текстах аналізованих творів є власне назва *Бог*, що позначає єдиного *Бога* у трьох іпостасях: Бога-Отця, Бога-Сина, Бога-Духа Святого, номінованого ще Пресвятою Трійцею. Подано варіативність використання теоніма *Бог* у десятих синонімічних назвах, що дає змогу простежити різнобічну характеристичну атрибутивність назви Господа в текстах аналізованих творів. Для розмежування християнських і язичницьких назв богів письменники назви останніх подають із малої літери.

Досліджено функціональне навантаження варіативних назв, що позначають *Бога* у сталих висловах, словосполученнях, мовленнєвих конструкціях. Фонетичну специфіку загальної характеристики лексеми *Бог* формує використання письменниками зменшено-пестливих суфіксальних афіксів для вираження трепетного ставлення до Господа.

Виявлено назви конотативно забарвлених топонімів в аналізованих творах про національно-визвольний рух першої половини ХХ століття. Завдяки особистісно-психологічним особливостям мислення та світосприйняття письменники в текстах показали вплив соціального середовища на формування загально-понятійного семантичного кола топоніма *Україна* та його семи варіантів. З'ясовано, що автори творів послуговуються антропонімами однокомпонентного варіанта хороніма *Україна*, а також шляхом використання характеризувальних прикметників і відіменникових атрибутів наголошують на її територіальних ознаках, політичних режимах країни і передають суб'єктивні переживання

письменників щодо становлення незалежності України.

Розглянуто варіанти можливих найменувань, що позначають назву України (зокрема, *Батьківщина, Вітчизна, Вкраїна, Держава, Земля, Край, Ненька*), з'ясовано їхні кількісні, конотативні характеристики й місце в загальній системі конотативно орієнтованих топонімів.

В аналізованих текстах художніх творів схарактеризовано поетоніми як одиниці пропріативної лексики, що сприяють відтворенню самобутності міфокультурних поглядів, традицій і вірувань певного народу. На прикладах інтернаціональних і власне українських поетонімів простежено співфункціональність мовної, реальної картини світу і міфопоетичної.

Закцентовано на подальшому дослідженні взаємодії пропріативної лексики із соціальним середовищем, а саме – його впливу на формування конспіративних найменувань, конотонімів, літературно-художніх антропонімів та сакральних назв у творах про визвольний рух України не тільки першої половини ХХ, але й початку ХХІ століття.

Ключові слова: соціономастика, соціолінгвістика, літературна ономастика, конотативна лінгвістика, теолінгвістика, лексикологія, стилістика, лексика, псевдонім, псевдо, антропонім, прізвисько, конотонім, топонім.

SUMMARY

Bachun L. I. Onomasticon of Ukrainian prose about the national liberation movement of the first half of the XX century. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for the Doctor of Philosophy Degree, specialty 035 Philology. Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ternopil, 2021.

The dissertation is devoted to the analysis of proper names in works about the national liberation movement of the first half of the twentieth century through an integral connection with socio-cultural factors influencing the formation of onyms' variants. It has been established the quantitative and structural features of

proper names; their associatively conditioned semantic layers and motivational preconditions of functional loading have been revealed. The source base of the dissertation covers the novels and memoirs about the national liberation movement of Ukraine in the first half of the twentieth century, which are divided into two chronological periods (1917–1921 and 1942–1954).

The normative basis of using different terminological units for denoting functioning of the onyms in the texts of analyzed works has been clarified and the synonymous variability of the scientists' terms positioning and their substantiation by the Ukrainian and foreign linguists has been also clarified. The semantic and functional features of the onym in the analyzed texts of works and its non-textual connections and semantic layers have been established. The historical preconditions for the occurrence and development of the such linguistic sciences as sociolinguistics and socioonomastics, which integrally study the functioning of proper name with the influences of social factors on it, have been highlighted.

The place of cononymy in the historical and linguistic scientific paradigm, the chronology of research of the object of cononymy in Ukrainian and foreign science, the meaning of cononyms in the general onymic system in the analyzed texts and its perception by the recipient have been characterized.

The terminological differentiation between the semantic concepts of pseudonym and pseudo denoting the names of historical figures and literary anthroponyms in the texts of the analyzed works in order to hide the real name has been established. The analysis showed the quantitative and structural variability of pseudonymous names and pseudo, their numerical repeatability in the analyzed texts and the congruence of real denotation names (characters) that directly participated in the liberation struggles of 1917–1921 and 1942–1954. Historically determined anthroponymic names have been divided according to ideological and chronological factors, that confirm the actual truthfulness of the writers' represented events. Motivationally, the authors of the analyzed works use the names of historical figures to confirm the facts and events described in the works and to compare the characters in the analyzed works with the external features of

the appearance of certain statesmen.

Connotative, motivational and quantitative categories of the writers' usage of the historical informative-evaluative literary anthroponyms, the denotations' activity of which was connected with cultural and theological directions have been characterized. The name of the Ukrainian poet Taras Shevchenko has been qualified as the most widely used informative-evaluation literary anthroponym.

The structural features of the names of the characters, the quantitative difference of its usage in the texts of works about two historical periods (1917–1921 and 1942–1954) have been analyzed. The literary anthroponyms' surnames functioning of the affix and semantic way of creation, their quantitative and structural components have been characterized. Due to the suffixes *-yev-*, *-ov-*, *-yn-*, *-in-*, *-yiv-* and the ending *-a*, it has been recorded a functioning of the socially motivated anthroponyms, which contain a possessive anthroponym or have the possessive semantics of belonging to the genus. The usage of socially conditioned literary anthroponyms represents the influence of society on the formation of anthroponyms and confirms the inseparable connection between anthroponyms and social standards. It has been considered the quantitative difference in functioning of appellatives that denote family relations or social status of literary anthroponyms in the texts of analyzed works about the liberation movement of 1917–1921 and 1942–1954. The usage of appellatives or characteristic adjectives in order to denote the age category of a character is quantitatively higher in the analyzed novels than in memoirs, which is explained by more detailed focus on the historical facts and events.

It has been found that the most frequently used appellatives, which the authors of the analyzed works used to nominate the names of professions, are variable names of priests, teachers and doctors. The appellative vocabulary is used in order to identify the professional activities and the names of the characters' professions in the analyzed works about the national liberation movement and confirms the importance of the social influence on its formation.

The motivational preconditions of assigning nicknames to the characters of

the analyzed works and their quantitative and semantic correlation have been highlighted. The importance of the social factors' influence on the characters' lives determines the functioning in the analyzed texts of both periods (1917–1921 and 1942–1954) with almost the same number of nicknames. It has been established that the usage of multicomponent nicknames in the works about the liberation movement of 1917–1921 with the saving of the character's original name and actually the lexeme nickname confirms the social nature of the formation of onyms' constructions. The nicknames' semantic categories in the works about the liberation movement of 1917–1921 determine the names given because of the visible external features of the character; habit, activity or family relationship; anthroponymic constructions; nicknames that function in the analyzed works about the rebel movement of 1942–1954 are formed and motivated by the usual behavioral model or a person's activity, brightly pronounced character traits or a person's external features; nicknames that completely replace the name or surname without obvious motivation. The functioning of three names-andronyms' categories have been established according to the models of the methods' creation: a model with the formant *-ych(a)*, the formant *-k(a)* and the formant *-ov(a)* in the texts of analyzed works about the liberation movement of Ukraine in the first half of the twentieth century.

It has been established, that the sacred names occupy a prominent place in the anthroposystem in the texts of analyzed works about the national liberation movement of the first half of the twentieth century. It has been clarified the quantitative functioning of the one-lexeme variant of the name *God*. The name *God* is the semantic central part of the sacred origin in the texts of the analyzed works, which means that there is the one *God* in three guises: God the Father, God the Son, God the Holy Spirit, nominated by the Holy Trinity. It's been given the variability of the theonym's *God* use that is realized in ten synonymous names, which allows finding the origins of the various characteristic attributes of the Lord in the texts of the analyzed works. To distinguish the Christian and heathen names of gods, the writers write the names of the last ones in a lowercase letter.

The functional load of the alternative names that denote *God* in the constant expressions, phrases, verbal constructions has been studied. The phonetic component of the general characteristics of the name *God* is formed by the writers' use of the suffixes that express affectionate reverence to the Lord.

It has been revealed the names of associative-connotative toponyms in the analyzed texts about the national liberation movement of the first half of the XX century in Ukraine. Due to the personal and psychological features, experience and writers' world's perceptions, the writers in the texts show the influence of the social environment on the general semantic circle's formation of the toponym *Ukraine* and its seven variants. It has been found, that the writers use the names of the one-lexeme variant of the choronym *Ukraine* and due to the characteristic adjectives and noun attributes emphasize its territorial features, political regimes of the country and the subjective feelings about the formation of Ukraine's independence.

Seven variants (*Motherland, Region, Ukraine, State, Vkraina, Homeland, Nanny*) of possible names denoting the name Ukraine have been established in the analyzed texts; and it's been clarified their quantitative, connotative characteristics and a place in the general system of the associative-connotative toponyms.

The units of propriative lexicon, which contribute to the reproduction of the mythocultural views' identity, traditions and beliefs of a certain people, also called the category of poetonyms, have been considered in the analyzed texts of works. The co-functionality of the linguistic worldview, real world's perception and the mythopoetic one is directly traced on the examples of international and Ukrainian poetonyms.

It has been emphasized on further research of the onym's interaction with the social environment, namely its influence on the formation of conspiratorial names, conotonyms, literary anthroponyms and sacred names in works about the liberation movement of Ukraine not only in the first half of XX, but also in the XXI century.

Keywords: socionomastics, sociolinguistics, literary onomastics,

conotonymy, theolinguistics, vocabulary, stylistics, lexis, pseudonym, pseudo,
anthroponym, nickname, conotonym, toponym.